

УДК 81:070

**ДИСКУРС-АНАЛІЗ У ДОСЛІДЖЕННІ
МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ****DISCOURSE ANALYSIS IN THE STUDY
OF INTERCULTURAL COMMUNICATION****Колінко М. В.,**

кандидат філософських наук, доцент кафедри
філософії, Донецький національний університет
ім. Василя Стуса (Вінниця, Україна),
e-mail: mkolinko09@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-1043-2742

Kolinko M. V.,

Candidate of Philosophy, Associate Professor,
Department of Philosophy, Vasyl Stus Donetsk
National University (Vinnitsya, Ukraine),
e-mail: mkolinko09@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-1043-2742

Дискурс-аналіз досліджено у статті як актуальну програму розвідок міжкультурної комунікації. Підкреслено зв'язок дискурсивних досліджень з лінгвістичним поворотом – загальним вектором розвитку гуманітарної методології. Обговорюються підходи у західній науковій традиції до дискурс-аналізу: теорія дискурсу М. Фуко, соціально-пізнавальний підхід Т. ван Дейка, критичний дискурс-аналіз Н. Ферклау, критичний дискурс-аналіз Дуйсбургської школи, дискурс-історичний метод Віденської школи. Встановлено, що дискурс формує поле комунікативних практик. Доведено, що в організації міжкультурного дискурсу є важливим параметр культурного фону. Вихід співрозмовників за межі картини світу однієї культури веде до конструювання нових модусів комунікативної реальності.

Ключові слова: дискурс-аналіз, міжкультурна комунікація, мова, дискурсивні практики, культурний фон.

Discourse analysis is explored in the article as an actual program of intercultural communication. The connection of discursive studies with a linguistic turn is emphasized – the general vector of humanitarian methodology development. The approaches of Western scientific tradition to discourse analysis are discussed: M. Foucault's theory of discourse, T. van Dijk's socio-cognitive approach, N. Furrllau's critical discourse analysis, the critical discourse analysis of the Duisburg School, the discourse-historical method of the Vienna School. It is established that discourse forms the field of communicative practices. It is proved that the organization of intercultural discourse is an important parameter of the cultural background. Exit interlocutors beyond the picture of the world of one culture leads to the construction of new modes of communicative reality.

Keywords: discourse analysis, intercultural communication, language, discourse practices, cultural background.

Вислів М. Л. Макарова про те, що «сьогодні категорія дискурсу в соціальних науках відіграє роль, подібну до тієї, що відведена евро в європейській економіці» [5, с. 10], означає її міждисциплінарний характер. Увага до теми дискурсу пов'язана із лінгвістичним поворотом як загальною зміною гуманітарної методології. У дослідженні міжкультурної комунікації він спрямовує постановку та вирішення її дослідницьких проблем у площину вивчення мови. Це показує, що звернення до вивчення мови, мовних форм, структур, виразів є вихідною формою дослідження.

Метою статті є розгляд дискурс-аналізу як актуальної програми дослідження міжкультурної комунікації. Теоретичні засади дискурсивного аналізу було закладено у середині ХХ століття представниками англійської філософської школи, які здійснили аналіз лінгвістичного контексту суспільної думки. В галузі філософських і

культурологічних досліджень «дискурс-аналіз досяг певного академічного статусу» [4, с. 5]. У дослідженні дискурсивного аналізу як дисципліни вагомий внесок належить європейській школі лінгвістики тексту 70-х років ХХ ст. (Т. ван Дейк, В. Дресслер, Я. Петтефі), працям американських дослідників (У. Лабов, Т. Гівон, У. Чейф) і представників німецької комунікативної філософії Ю. Габермаса, Г. Гюфе, К.-О. Апеля, В. Гюсле та ін. У російськомовному науковому просторі викликають інтерес праці Ю. М. Лотмана, В. З. Дем'янова, М. Л. Макарова, Г. Г. Почепцова, Ю. С. Степанова.

Проблема дискурсу знайшла своє відбиття в роботах вітчизняних авторів: В. І. Додонової, А. М. Єрмоленка, В. В. Зінченка, В. С. Лук'янца, В. А. Малахова, Л. В. Озадовської. На жаль, у вітчизняній науці досі не вирішене питання систематизації цього досвіду, виявлення впливу дискурсивних конструкцій на перебіг соціокультурних процесів в Україні.

Як регулятор систематизованості знання і методологічний підхід аналіз дискурсу бере участь в декількох традиціях західної думки. Існують наступні підходи до аналізу дискурсу: теорія дискурсу М. Фуко, когнітивно-орієнтований підхід голландської школи (Т. ван Дейк), критичний дискурс-аналіз Н. Ферклау, соціально-орієнтований дискурс-аналіз Дуйсбургської школи, дискурс-історичний (комбінаторний) метод Віденської школи. Кожен з них має свої цілі, методологічні інструменти та визначення дискурсу. Часто у наукових дискусіях дискурсивний метод М. Фуко розглядається як базова модель або першооснова для подальших критичних розвідок. Впливовим напрямом, що продовжує дискурсивну традицію М. Фуко, став критичний аналіз дискурсу, в якому усні і письмові форми дискурсу подано як соціокультурні практики. Завдяки аналітичному інструментарію критичний дискурс-аналіз втручається у суспільне життя, розпізнаючи явні або латентні структури домінування, контролю і влади.

Сам термін «дискурс» є достатньо поширеним у сучасній гуманітаристиці, що приводить до різноманітності його тлумачень. Найбільш актуальними є: «1. різноманітні лінгвістичні підходи до його аналізу, включаючи методи соціолінгвістики, лінгвокультурології та інших лінгвістичних дисциплін; 2. кратологічні трактування, які фокусують увагу на його владних характеристиках; 3. семіотичні трактування, які розглядають дискурс як знаково-символічне культурне утворення, як культурний код; 4. соціально-комунікативні трактування, що акцентують увагу на комунікативних цілях і соціальних функціях; 5. постмодерністські трактування, що представляють дискурс як мережевий комунікативний простір, в якому відбувається конструювання і переформатування реальності; 6. критичний підхід, що з'єднує елементи різних його тлумачень; 7. презентаційна концепція» [7, с. 12]. Дискурс-аналіз у всіх цих тлумаченнях можна застосовувати до дослідження

міжкультурної комунікації, оскільки той чи інший підходи не суперечать один одному, а доповнюють, змінюючи фокус уваги.

Для Мішеля Фуко, представника кратологічного розуміння дискурсу, дискурс є потужним джерелом влади, владою-знанням. Основна боротьба у багатокультурному світі та суспільстві є дискурсивною боротьбою. Влада дискурсу базується на утворенні та розповсюдженні певних оцінних структур, у контексті яких слова і, відповідно, явища, дії тощо, розглядаються як негативні або позитивні. Це має особливе значення для досліджень міжкультурної комунікації, яка перенасичена такими поняттями як «біженець», «мігрант», «переселенець» тощо. У залежності від перемоги того чи іншого дискурсу можливе не тільки позитивне або негативне забарвлення, а й відповідні політичні та юридичні наслідки.

Важливими поняттями, що пов'язують мовний простір культури із власне соціальним, постали «дискурсивні практики» і «дискурсивні формації» М. Фуко. Дискурсом для нього є упорядкована система висловлювань, що реалізується як дискурсивна практика. Дискурсивні, тобто мовні практики у різні історико-культурні епохи утворюють дискурсивні формації. Їх можна виділити на основі повторюваних елементів дискурсивних практик. М. Фуко, який глибоко досліджував культуру певних соціокультурних періодів, дійшов висновку, що певні аргументи, способи висловлювань, вирази присутні у різного роду наукових дисциплінах. Наприклад, розповсюджений у біології термін «самозбереження належить не тільки їй, але й фізиці (інерція), економіці, політичній та іншим наукам. Ефекти такого гатунку дозволяють зрозуміти термін «дискурсивна формація». Ми маємо справу із дискурсивними висловлюваннями науковців із різних галузей, які переважно ніколи не спілкувалися між собою. Тим не менш, деякі фундаментальні побудови їх текстів обертаються навколо ідентичних ключових термінів, способів їх структурації, які, у свою чергу, впливають на структури аргументації, використання ідентичних метафор тощо. Це є надзвичайно продуктивною ідеєю для дослідження міжкультурної комунікації, оскільки зазначені конструкти розширюють теоретичне знання про закономірності існування комунікації і показують, як твориться комунікативний метадискурс. М. Фуко бачить у дискурсі механізм, що «зчеплює» і «розсіює» висловлювання в просторі певного функціонального поля. Така система характеризується «наявністю певних закономірностей об'єднання різного типу висловлювань, понять і тем, позначається Мішелем Фуко як *дискурсивна формація*» [4, с. 7].

Розуміння простору людського буття як «єдності смислів, що задаються структурами мови» веде, як зауважує український філософ В. В. Зінченко, до дослідження «мови як плюрального світу людського буття і соціальної взаємодії» [3, с. 10]. В монографії «Дискурс комунікації: особистість,

суспільство, практика» він наводить судження Поля Рікера про те, що «дискурс ніколи не існує foritsownsake, заради самого себе, але у всіх своїх вживаннях прагне перенести в мову досвід, спосіб існування і буття–в–світі, які йому передують і вимагають бути висловленими» [6, с. 90]. Дискурс зазвичай викликаний «колективним наміром вести розмову певного типу» [10, р. 243], як зауважив відомий канадський логік і філософ мови Д. Вандервекен. Основою дискурсу виступає «певна знакова структура, яку роблять цілісністю суб'єкт дискурсу, його об'єкт, місце, час, інші обставини. При цьому така структура завжди залишається відкритою, оскільки завжди існує ймовірність появи нових відомостей про процес виробництва цієї структури» [2, с. 30]. За своєю природою продуктивно сформований дискурс являє собою кінцеву послідовність логічно пов'язаних висловлювань, зроблених його учасниками. Дискурс включає втручання фонових умов і неочікуваних висловлювань, але основні мовленнєві акти мають бути не випадковими, релевантними та відповідати темі дискурсу. Погоджуємося з З. Сокулер в тому, що *дискурс* має на увазі дещо більше, ніж тільки текст або мову, це «текст разом з тією соціальною практикою, до якої він належить і яка визначає спосіб обговорення деякої теми, зразки постановки проблем і підходи до них, виправдання, обґрунтування, зв'язки з іншими темами <...> це нормативна практика, що містить в собі певну систему правил» [8, с. 177]. Дискурсивна теорія вимагає більш пильної уваги до культурного фону, ніж теорії «ізольованих іллокутивних актів» [10, с. 245].

М. Л. Макаров зазначає, що в дискурсивній соціальності «один мовний акт не може однозначно визначати тип і властивості подальшого акту: він швидше задає умови, в яких поява того чи іншого акту, що продовжує діалог, буде більш-менш очікуваною, доречною, відповідною нормам і правилами спілкування. Тип відносин в новій онтології не допускає однозначного детермінізму, він більшою мірою характеризується розмитими ймовірнісними залежностями, зумовленими стратегіями, правилами і нормами «мови–у–взаємодії»» [5, с. 19]. Режим виробництва і підтримки того чи іншого комунікативного сценарію впорядковується правилами дискурсу, але не гарантує очікуваний результат.

Колективна інтенціональність дискурсу як його важлива ознака не зводиться до суми індивідуальних намірів. Спільна лінгвістична діяльність може виражатися в колективних висловлюваннях («Ми всі разом обіцяємо дотримуватися принципу культурного визнання»). Звернення (подяки, прохання, накази) обов'язково мають спрямованість до суб'єкта, угоди і контракти вимагають спільної комунікативної роботи. Для дискурсивної дії недостатньо вимовлення висловлювань, необхідна творча взаємна діяльність дискурсантів. В дискурсі спрацюють колективні символи і образи. Їх функціонування залежить від кодів і значень певної культури, її стереотипів і метафорики.

Термін *дискурс* відноситься і до загального теоретичного поняття, і до конкретних практик усередині нього. На теоретичному рівні «дискурс» кидає виклик структуралістській концепції «мови» як абстрактної системи і переносить весь процес створення і використання значень в конкретні історичні, соціальні, культурні умови. Дискурс, таким чином, є мовою певного соціального контексту, тематики. Він використовується і має сенс в рамках певних соціальних відносин. Дискурс втілюється в дискурсивні практики і на цьому рівні є більш конкретним предметом аналізу. Дискурс – це постійний процес створення сенсу і його поширення в суспільстві. Він являє собою безперервний рух, пошук вірних і необхідних значень. Його артикуляція в текстах, мовленні, в публічності – це все, з чим працює дослідник дискурсу, але ця доступність не обов'язково в повній мірі відображає його значення. Він продовжує свою щоденну невидиму роботу в наших головах. Дискурсивні практики складаються з «упорядкованих послідовностей висловлювань, зроблених декількома ораторами, які своїми словесними взаємодіями прагнуть досягти загальних цілей, таких як обговорення новин, координація їх спільних дій, ведення переговорів або більш простий обмін привітаннями» [10, с. 243]. Д. Вандервекен у науковій дискусії з Дж. Серлем пропонує збагачену теорію мовного акту для розробки теорії дискурсу саме в контексті комунікативної прагматики і практики. З цією метою він проаналізував логічну структуру різних типів комунікації: «бесід, описів, інтерв'ю, обговорень, консультацій, правил, оцінок, протестів і вихвалень» [10, с. 243] і правила, яких слід дотримуватися, щоб успішно проводити різні типи розмови. Д. Вандервекен звертає увагу на базовий принцип ведення дискурсу: «кожен мовленнєвий акт, що виконується в певний час у діалозі, обмежує в цілому безліч можливих іллокутивних актів, які є придатними відповідями в цьому діалозі на цей акт» [10, с. 244]. Принцип дискурсивного обмеження між мовним актом і можливими відповідями на нього не є строгим правилом, що призводить до синергетичного механізму побудови діалогу. Форма можливих відповідних актів може не відповідати структурі основного змісту діалогу, його предмету та пропозиціям. Більш того, співрозмовники можуть змінювати тему розмови або «навіть виконувати невідповідний мовленнєвий акт, який не має нічого спільного з тим, що було сказано раніше, без порушення еорсо конститутивного правила розмови» [10, с. 244]; це не заважає продовженню успішної комунікації. Таким чином, «очевидна недоречність, невдача, дефектність або незадоволення конкретних іллокутивних актів в певні моменти часу в розмові не обов'язково переривають цю бесіду або перешкоджають її успіху» [10, с. 244].

Дискурси міжкультурної комунікації уводять в дію репертуари різних культурних значень, уявлень, правил, складаючи, зіставляючи і перемішуючи їх

в певному порядку, пропонуючи інструментарій для міжкультурних практик. Динамічність і гнучкість є ключовими властивостями комунікативної поведінки в дискурсі, так як зміна контекстів і мовленнєвої тактики співрозмовників вимагає постійного коректування змістовного і поведінкового компонентів комунікативної взаємодії. Дискурсивний простір сучасної комунікації відзначено тенденцією до дерегламентації дискурсивних практик на тлі традиційної конвенціональності. Функціонально обґрунтована деконвенціоналізація «є перспективним напрямком досліджень і становить безперечний інтерес в плані оптимізації міжкультурної ділової взаємодії» [9, с. 196].

Дискурс є концептуальним узагальненням обговорень будь-якої тематики з урахуванням модальності і контекстів спілкування. Він формує поле комунікативних практик, яке може розглядатися у реальному і потенційному аспектах. Під реальним виміром розуміється поточна мовна діяльність і її результати, потенційний вимір – це сукупність знаків та символів, що обслуговують дану комунікацію. Узагальнюючи позиції сучасних підходів, ми будемо розуміти дискурс як зв'язаний текст у сукупності з екстралінгвістичними, прагматичними й іншими факторами, текст, узятий у контексті події. Він є мовленням, розглянутим як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і когнітивних процесах їхньої свідомості. Слід погодитись з польською дослідницею О. Гнатюк у тому, що «дискурс визначає і водночас обмежує те, що є «реальним», «істинним» і «природним». Навіть коли індивід стверджує, що він не творить дискурсу, уважний аналіз його меседжу дає змогу виявити настирливо повторювані теми, аргументи, думки, джерела та взаємозв'язки, які становлять межі функціонування, що уможливають або обмежують діяльність цього індивіда» [1, с. 59].

Суспільство конститується практикою людської діяльності. Мова є відбиттям такої практики, яка віддзеркалює, і обумовлює діяльність суспільства. Важливо при цьому те, що жодна зі сторін – мова і суспільство – не є незалежним агентом: вони діалектично поєднуються в дискурсі. Мова діалогічна живе у спілкуванні, її можна зрозуміти тільки у термінах незмінної орієнтації на іншого. Дискурс орієнтований на рефлексію і обговорення будь-яких дій, думок і висловлювань учасників комунікації. Це динамічний мовний і, насамперед, семантичний простір, у якому виробляються і випробовуються соціальні значення. Часто комунікативна реальність розуміється як текст, вона стає невідокремленою від символічної сфери людського дискурсу. Перебуваючи усередині світу, що пізнається, суб'єкти самі формують реальність в процесі дискурсу. Якщо мова – це складна система знаків, що розглядається об'єктивно, без урахування конкретного суб'єкта, то дискурс – ще явище, що включає до себе суб'єкта, який розмовляє та пише, а також потенційних читачів та слухачів.

Виконаний аналіз дає змогу дійти **висновку**, що дискурс є способом буття міжкультурної комунікації. Її дискурсивні засади полягають в заданому системою зв'язків і відносин елементів комунікації напрямку відповідно до її цілей, тематики, соціокультурного середовища. Взаємодія з зовнішнім культурним простором забезпечує топологічний механізм зчеплення і розсіювання семіотичних складових дискурсу. Дискурсивні правила виявляють порядки розподілу і кореляції висловлювань, формулювань, аргументів у полі певної комунікативної активності. В організації міжкультурного дискурсу важливим є параметр культурного фону, вихід співрозмовників за межі картини світу однієї культури і конструювання нових модусів комунікативної реальності. Аналіз дискурсу включає аналіз відносин між мовою і її соціокультурним контекстом. Важливою частиною логіки дискурсу є колективна інтенціональність. Як система взаємодій, комунікація містить не тільки дії суб'єктів спілкування, а і рефлексію, яка тісно пов'язана з їх комунікативними практиками. Тому міжкультурна комунікація може розглядатися як дискурс усвідомлення, обґрунтування та узагальнення взаємодій суб'єктів з різних культур, практик їх спілкування.

Список використаних джерел

1. Гнатюк, О., 2005. 'Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність', К.: *Критика*, 518 с.
2. Додонова, ВІ., 2011. 'Постнекласичний дискурс соціальної раціональності: монографія', Донецьк: *ДонНУ*, 340 с.
3. Зинченко, ВВ., Королева, ЛА., 2014. 'Дискурс комунікації: людина, суспільство, практика: монографія', Пенза: *ПГУАС*, 184 с.
4. Кожемякин, ЕА., 2008. 'Анализ дискурса как системы рассеивания в традиции французской философии второй половины XX века (М. Фуко, М. Пешё)', *Научные ведомости. История философии и социально-гуманитарных наук*, №4 (44), с.5–17.
5. Макаров, МЛ., 2003. 'Основы теории дискурса', М.: *ИТДГК «Гнозис»*, 280 с.
6. Рикер, П., 1995. 'Герменевтика, этика, политика', М.: *КАМИ, АКАДЕМИА*, 160 с.
7. Русакова, ОФ., Русаков, ВМ., 2008. 'PR–Дискурс: Теоретико-методологический анализ', Екатеринбург: *УрО РАН*, 282 с.
8. Сокулер, ЗА., 1998. 'Методология гуманитарного познания и концепция «власти–знания» Мишеля Фуко', *Философия науки*, М.: *ИФРАН*, Вып.4, с.174–182.
9. Храменко, ДС., 2014. 'Конвенциональность и дерегламентация современного английского делового дискурса', *Филологические науки. Вопросы теории и практики*, №1 (31), с.194–197.
10. Vanderveken, D., 2001/2. 'Illocutionary logic and discourse typology', *Revue internationale de philosophie*, №216, p.243–255.

References

1. Gnatjuk, O., 2005. 'Proshhannja z imperijeju: Ukrai'ns'ki dyskusii' pro identychnist' (Farewell to the empire: Ukrainian debate on identity)', K.: *Krytyka*, 518 s.
2. Dodonova, VI., 2011. 'Postneklasychnyj dyskurs social'noi racional'nosti: monografija (Post-classical discourse of social rationality: a monograph)', Donec'k: *DonNU*, 340 s.
3. Zinchenko, VV., Koroleva, LA., 2014. 'Diskurs kommunikacii: lichnost', obshhestvo, praktika: monografija (Discourse of communication: individual, society, practice: monograph)', Penza: *PGUAS*, 184 s.

4. Kozhemjakin, EA., 2008. 'Analiz diskursa kak sistemy rasseivaniya v tradicii francuzskoj filosofii vtoroj poloviny XX veka (M. Fuko, M. Peshjo) (Discourse analysis as a scattering system in the tradition of the French philosophy of the second half of the twentieth century (M. Foucault, M. Pescho))', *Nauchnye vedomosti. Istorija filosofii i social'no-gumanitarnyh nauk*, №4 (44), s.5–17.
5. Makarov, ML., 2003. 'Osnovy teorii diskursa (Fundamentals of discourse theory)', M.: *ITDGK «Gnozis»*, 280 s.
6. Riker, P., 1995. 'Germenevtika, jetika, politika (Hermeneutics, ethics, politics)', M.: *KAMI, ACADEMIA*, 160 s.
7. Rusakova, OF., Rusakov, VM., 2008. 'PR–Diskurs: Teoretiko-metodologicheskij analiz (PR – Discourse: Theoretical and Methodological Analysis)', Ekaterinburg: *UrO RAN*, 282 s.
8. Sokuler, ZA., 1998. 'Metodologija gumanitarnogo poznanija i koncepcija «vlasti-znaniya» Mishelja Fuko (Methodology of humanitarian knowledge and the concept of «power – knowledge» by Michel Foucault)', *Filosofija nauki*, M.: *IFRAN*, Vip.4, s.174–182.
9. Hramchenko, DS., 2014. 'Konvencional'nost' i dereglamentacija sovremennogo anglijskogo delovogo diskursa (Conventionality and deregulation of modern English business discourse)', *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki*, №1 (31), s.194–197.
10. Vanderveken, D., 2001/2. 'Illocutionary logic and discourse typology', *Revue internationale de philosophie*, №216, p.243–255.

* * *